

γῆν καὶ ἄλλα τμήματα αὐτῆς, πρὸ πάντων τὸ μέγαρον τῶν ἀνδρῶν.

Ὁ κ. Goekoop κατέθηκεν εἰς τὸ Ταμεῖον τῆς Ἑταιρείας διὰ τὴν ἀνασκαφὴν ταύτην πέρυσι καὶ προπέρυσι 3000 δρ., τὸ Συμβούλιον δὲ ἀπεφάσισε νὰ ἐγγράψῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεταξὺ τῶν εὐεργετῶν τῆς Ἑταιρείας.

Ἐν Θεσπιαῖς εἶχεν ἀποκαλύψει δαπάναις τῆς Ἑταιρείας ἤδη τὸ 1882 ὁ τότε ἔφορος Σταματάκης μέγα πολυάνδριον, ἐν τῷ ὁποίῳ εἶχον τρυφῇ οἱ κατὰ τὴν μάχην τοῦ Δηλίου τὸ 424 πρὸ Χρ. πεσόντες Θεσπιαῖς. Τὴν ἀνασκαφὴν δ' ἐκείνην ἐπανέλαβε πέρυσιν ὁ κ. Κεραμόπουλλος καὶ δι' ἄλλους μὲν λόγους, ἀλλὰ κυρίως πρὸς εὗρεσιν ἀγγείων· διότι γνωστῆς οὐσῆς τῆς ἡλικίας τοῦ πολυανδρίου δύνανται τὰ ἐν αὐτῷ ἀγγεῖα νὰ διαφωτίσωσι σπουδαίως τὴν ἱστορίαν τῆς ἀγγειογραφίας. Ἐν τῷ ὄντι δὲ ἀνεκαλύφθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν μέγα πλῆθος τεμαχίων ἀγγείων, ὧν τὰ πλεῖστα εἶναι μέλανα, ὑπάρχουσι ὅμως μεταξὺ αὐτῶν καὶ γραπτὰ, ἐκ τούτων δὲ συνεκολλήθη ἤδη ἐρυθρόμορφος κρατὴρ φέρων παράστασιν ἀξιόλογον καὶ διὰ τὴν τέχνην καὶ διὰ τὸ θέμα.

Ἀπέναντι τῆς Βοιωτίας ἐν Εὐβοίᾳ εἰργάσθησαν οἱ κύριοι σύμβουλοι Παπαβασιλείου καὶ Κουρουνιώτης. Ὁ πρῶτος ἐξηρέυνησε παρὰ τὴν Χαλκίδα ἐννέα θαλαμοειδεῖς μυκηναίκοις τάφους, ἐν οἷς εὔρεν ἀγγεῖα πήλινα, ψήφους ὄρμων, εἰδώλια τινα πήλινα, μαχαίρια χαλκᾶ κ. τ. τ., καὶ ὀκτὼ τάφους ἱστορικῶν χρόνων, ἐκ τῶν ὁποίων εἷς μικρὸς περιεῖχε περιέργον χαλκοῦν σκεῦος ἀδήλου χρήσεως· προσέτι ἀνεκάλυψε ῥωμαϊκῶν χρόνων κάμινον πρὸς ὄπτησιν πηλίνων ἀγγείων καὶ εὔρε πλησίον αὐτῆς χαλκοῦν ἐπηργυρωμένον κωδωνίσκον μετ' ἐπιγραφῆς: εὐτύχει. νίκα.

Ὁ δὲ κ. Κουρουνιώτης ἐν Ἐρετρίᾳ ἐργασθεὶς συνε-

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΘΕΣΠΙΚΟΥ ΠΟΛΥΑΝΔΡΙΟΥ

ΤΟΥ 424 Π. Χ.

Κατὰ τὸν Ὀκτώβριον καὶ Νοέμβριον τοῦ ἔτους 1882 (ᾧρα *Πρακτικὰ* τοῦ 1882 σ. 67 πίν. Α') ὁ μακαρίτης ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων Π. Σταματάκης ἀνέσκαψεν ἔξω πρὸς Α τῶν ἐρειπίων τῆς πόλεως τῶν Θεσπιῶν μέρος ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ μέρος ἀρχαίου πολυανδρίου. Ὀκτῶ ἀνασκαφεῖσαι τότε ἴσαι καὶ ὅμοιαι καὶ σύγχρονοι στήλαι ἐπιτύμβιοι καὶ τὸ ἄνω μέρος ἐνάτης, ἀνήκουσαι εἰς τὸ πολυάνδριον, ἐκρίθησαν εἶτα (*Kirchhoff, Studien Zur Gesch. d. Griech. Alphabets*¹ σ. 141, *IG VII*, 1888) καὶ ἀπεδόθησαν μετὰ τοῦ πολυανδρίου εἰς τὴν παρὰ τὸ Δήλιον μάχην τοῦ 424 π. Χ.

Λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῆς εὐρέσεως ἐν Σχηματαρίῳ τῆς χαρακτῆς ἐπιτυμβίου στήλης*) τοῦ Ταναγραίου Σαυγέ- νου, ὃν ἀπέδειξα ἐν ταῖς γενομέναις εἰς τὴν Ἀρχ. Ἐταιρείαν διαλέξεισί μου πολεμιστὴν τῆς μάχης τοῦ Δηλίου ὡς καὶ τοὺς συμμαχητὰς αὐτοῦ (*IG VII*, 383), ἔκρινα καλὸν νὰ ἐρευνήσω τὸ θεσπικὸν πολυάνδριον περισσότερον, ὡς ἦτο φαίνεται καὶ ἡ πρόθεσις τοῦ Σταματάκη (*Πρακτ. ἔ.ἀ.* 74).

Σκοπὸς μου κυρίως ἦτο νὰ συλλέξω ἐκ τοῦ ἀκριβῶς κειρονολογημένου τούτου μνημείου διάφορα πῆλινα κτερίσματα καὶ δὴ γραπτὰ ἀγγεῖα· διότι νομίζω, ὅτι ἡ ἀγγειολογία ἔχει ἀνάγκην χρονικῶν τινῶν σταθμῶν ἀσφαλῶν· ὁ δὲ σκοπὸς μου ἐκεῖνος τείνει νὰ πληρωθῇ ὑπὲρ τὰς

*) Αὕτη θὰ δημοσιευθῇ ἐν τῇ *Αρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι*.

προσδοκίας μου. Τὰ εὐρήματα εἶνε πολυαριθμότατα οἰονεὶ ὡς ἐκ μεταλλείου ἀρχαιοτήτων ἐξαγόμενα. Καὶ εἶνε μὲν δυστυχῶς τὰ πλεῖστα ἀγγεῖα μέλανα, πάντα δὲ τὰ εὐμεγέθη συντετριμμένα, ἀλλ' ὅμως ὑπάρχουσι μεταξύ αὐτῶν καὶ γραπτὰ καλλιτέχνα ὡς καὶ καλαὶ πλαγγόνες.

Ἡ ἐμὴ ἀνασκαφὴ ἤρξατο ἀπὸ τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ περιτετειχισμένου διὰ πύρων ἢ κροκαλοπαγῶν λίθων πολυανδρίου, οὗ τὰς διαστάσεις (32×23 μ.) εἶχε καθορίσει ὁ Σταματάκης, προυχώρησα δὲ εἰς 8 μ. ἀπὸ τοῦ Β τοίχου καὶ εἰς 8 ἀπὸ τοῦ Α. Παρὰ τὸν Β τοῖχον ἔνδον τοῦ πολυανδρίου ἐπὶ ἐκτάσεως 1 μ. περίπου ἀπ' αὐτοῦ οὐδὲν εὐρημα ὑπῆρχεν, ἐπειδὴ τὰ χῶματα εἶχον ἀνασκαφῇ ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Σταματάκη Περαιτέρω παρὰ τὸν Α τοῖχον (πάχ. 0,40 περίπου) εὐρέθησαν ἐν σειρᾷ ἑπτὰ νεκροὶ ἄκαυστοι, ὧν ἡ κεφαλὴ ἦτο ἐν τῇ ἀνατολῇ, οἱ δὲ πόδες πρὸς τὴν δύσιν. Αἱ κεφαλαὶ ἦσαν ἐγγύτατα τοῦ τοίχου, μία δὲ συνέπιπτεν ἐν μέρει ὑπὸ τὸν τοῖχον, ἐξ οὗ καταφαίνεται, ὅτι οἱ τοῖχοι ἐκτίσθησαν μετὰ τὴν ταφὴν καὶ τὴν χῶσιν τοῦ πολυανδρίου, ὅτε εἶχον συγχυθῆ τὰ πράγματα καὶ δὲν ἦτο ἐντελῶς γνωστὸν μέχρι τίνος ἀκριδῶς σημείου ἦσαν νεκροί. Ὁ Α δὲ τοῖχος εἶνε ἐπιπόλαιος, ἐν ᾧ οἱ ἑπτὰ νεκροὶ ἔκειντο βαθέως τεθαμμένοι (0,60 περίπου βαθύτερον τοῦ θεμελίου, 1,60 δὲ τοῦλάχιστον βαθύτερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου). Τὸ βάθος τοῦτο αὐξάνεται ὅσον βαίνομεν πρὸς Ν, ἐπειδὴ τὸ πολυάνδριον ἐσχηματίζετο τυμβοειδές, φαίνεται δὲ καὶ νῦν τοιοῦτον, ὡς παρετήρησε καὶ ὁ Σταματάκης. Τὴν τυμβοειδῆ λοιπὸν ἀνύψωσιν τῶν χωμάτων παρακολουθεῖ καὶ ὁ Α τοῖχος ἐπιπόλαιος πάντοτε ὧν καὶ ἔχων τὰ θεμέλια εἰς γραμμὴν οὐχὶ ὀριζοντίαν ἀλλά, ὅσον ἀνεσκάφη, αἰεὶ ἀνερχομένην ὡς βαίνομεν πρὸς Ν.

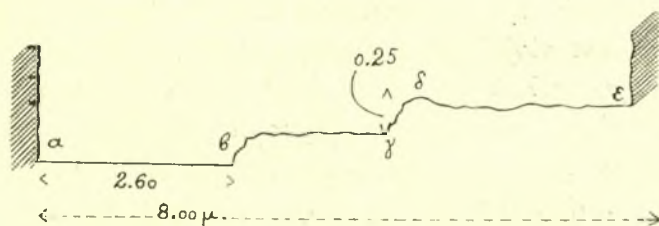
Οἱ σκελετοὶ τῶν 7 νεκρῶν ἦσαν συντετριμμένοι καὶ

σαθρότατοι, εις οὐδὲν δὲ ὄστουν ἠδυνήθην μέχρι τοῦδε νὰ διακρίνω πληγὴν τινα ἄλλην ἢ καὶ ἐκ μαχαίρας, ἵνα δικαιωθῆ ὁ Θουκυδίδης λέγων (IV, 96) ὅτι οἱ Θεσπιεῖς παρὰ τὸ Δῆλιον ἐν χερσίν ἀμυνόμενοι κατεκόπησαν. Οἱ νεκροὶ ἦσαν ὑπτιοὶ ἔχοντες τὰς χεῖρας παραλλήλως πρὸς τὸ σῶμα πλὴν τοῦ ἔκτου, ὅστις εἶχε τὴν ἀριστερὰν πρὸς Ν ἀνοικτὴν ὁμοίως δὲ τοὺς πόδας σκολιούς πρὸς Ν. Εἶχε πάθει φαίνεται ψύξιν ἐν τοιαύτῃ στάσει ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης.

Μεταξὺ τῶν ἀκαύστων νεκρῶν καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς πόδας (οὐχὶ δὲ παρὰ τὰς κεφαλὰς οὐδ' ἐπὶ τῶν ὀστέων) εὐρέθησαν πολλὰ ἀγγεῖα, ἐν οἷς πλεῖστοι κάρθαραι μέλανες, «κώθωνες», λήκυθοι ἐρυθρόμορφοι ἢ λευκαὶ μετ' ἀδιαγνώστων ὁμως παραστάσεων ἕνεκα τῆς πολλῆς ὑγρασίας τοῦ τόπου, τινὲς πυξίδες ἐρυθρόμορφοι, πολλὰ ἄλλα διαφόρων σχημάτων μέλανα ἀγγεῖα καὶ 3 ἢ 4 συντετριμμένα ὑάλινα πολύχρωμα ληκύθια. Εἷς κάρθαρα ἦτο πλήρης ἀσβέστου, ἕτερος εἶχεν ὀστάρια πτηνοῦ (πρὸβλ. Ἄρχ. Ἐφ. 1910, 207 Πρακτικά 1910, 156), ἄλλα δὲ ἀγγεῖα περιεῖχον φλοιούς ὧν πολλούς. Εὐρέθη που κυανοῦν χρῶμα ἐν τοῖς χώμασιν, λείψανον σκεύους τινὸς βεβαίως ξυλίνου, προσέτι δὲ συντετριμμένα σπλεγγίδες χαλκαῖ ἢ σιδηραῖ, ἤλοϊ τινες διαφόρων μεγεθῶν καὶ ἄλλα συντρίμματα ἐκ τῶν αὐτῶν μετάλλων. Εὐρέθησαν καὶ πλαγγόνες τινὲς συντετριμμένα, μιμήσεις καρπῶν ῥοιᾶς πῆλιναι καὶ κώδων πῆλινος.

Εἷς ἀπόστασιν 2,60 ἀπὸ τοῦ Α τοίχου καὶ 0,25-0,40 ὑψηλότερον τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ κατάκεινται οἱ ἀκαυστοὶ νεκροί, ἄρχεται ἀμυδρὸν μέλαν στρῶμα, προερχόμενον ἐκ καύσεως· τοῦτο ἀνυφοῦται κατ' ἀρχὰς μὲν ἀνωμάλως ὅσον μᾶλλον βαίνομεν πρὸς τὰ ἔνδον τοῦ πολυανδρίου καὶ σχηματίζον «βαθμίδα» 0,25 ὕψ. (εἰκ. 1), εἶτα δὲ ὁμαλῶς καὶ

περίπου οριζοντίως, καὶ γίνεται εὐκρινέστερον, μέχρις οὗ ἀποβαίνει πυκνὸν μέλαν στρώμα. Μεταξὺ τῶν ποδῶν τῶν ἀκαύστων νεκρῶν καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ στρώματος τούτου εἶνε τὸ πλῆθος τῶν κτερισμάτων τῶν ἀκαύστων νεκρῶν. Ἡ ΑΔ τομὴ τοῦ ἀνασκαφέντος μέρους κατὰ τὸν ἕκτον νεκρὸν ἔχει περίπου ὡς ἐν εἰκ. 1. Κατὰ τὸ αβ εἶνε οἱ ἀκαυστοὶ νεκροί. βε εἶνε κεκαυμένον στρώμα (βδ ἀμυδρὸν ἄνευ ὀστῶν ἀνθρωπίνων, δε πυκνὸν μέλαν μετ' ὀστῶν). Ἐπὶ τοῦ ὑψώματος γδ οὐδὲν κτέρισμα. Τὸ πυκνὸν κε-

Εἰκ. 1. Τομὴ ΑΔ παρὰ τὸ ΒΑ ἄκρον τοῦ Θεσπικοῦ πολυανδρείου.
αβ ἀκαυστοὶ νεκροί. βε κεκαυμένον στρώμα συνεχές στρώμα,
στεροῦμενον ὀστῶν κατὰ τὴν ἑκταίον βδ.

καυμένον στρώμα ἔχει πάχος μέχρι 0.15 σύγκειται δὲ ἐξ ἀνθράκων, ὀστῶν κεκαυμένων, τέφρας, πλείστων πηλίνων καὶ τινων μεταλλίνων κτερισμάτων. Καὶ εἰς τὰ κεκαυμένα συντρίμματα τῶν ὀστῶν οὐδεμίαν μέχρι τοῦδε πληγὴν ἠδυνήθη νὰ εὔρω. Τὰ πήλινα κτερίσματα εἶνε καὶ ἐνταῦθα πολλὰ καὶ ὅμοια πρὸς τὰ παρὰ τοῖς ἀκαύστοις νεκροῖς: κάρθροι μέλανες (εἷς φέρει ἐμφανῆ ἐπιθεταὶ γρώματα ὡς ὁ ἐκ Ῥιτσώνας *J. H. St.* 1909 πίν. XXVI), λήκυθοι λευκαὶ καὶ ἐρυθρόμορφοι, πυξίδες, κύλικες, «κώθωνες», κώδωνες πήλινοι (εἷς χαλκοῦς), καρποὶ ροιᾶς πήλινοι, πλῆγγόνες αἱ μὲν καλλιτέχνοι αἱ δὲ κακόφητοι οἷοι οἱ «βοιωτικοὶ» λεγομενοὶ ἱππεῖς, κλ. Τινὰ συντρίμματα ἀγγείων ἀνήκουσι φαίνεται εἰς σκύφους σχήματος γνωστοῦ ἐκ τῶν

ἐν τῷ Καβιρείῳ εὐρεθέντων, μία κύλιξ εἶνε κακότεχνος μελανόμορφος, παρ' αὐτὴν δὲ εὐρέθη κρατῆρ μέγας ἐρυθρόμορφος, καλλιτεχνώτατος, ὅστις, συγκολληθεὶς, ἔδειξεν ἐπὶ τῆς καλῆς ὄψεως δύο ἄνδρας ἐπὶ κλινῶν ἐξηπλωμένους καὶ ἐσθιοντάς ἀπὸ τραπεζῶν, ἐν ᾧ ἕτερος γυμνὸς ἀλλὰ φορῶν κράνος, ἀσπίδα καὶ δόρατα δύο ὀρχεῖται ἐνόπλιον πρὸς διαυλον, ὃν παίζει γυνὴ γυμνὴ ὀρθία, ἣν ἐναγκαλιζέται καὶ τιθολαβεῖ ὁ ἕτερος τῶν ἐστιωμένων. Εὐρέθησαν προσέτι καὶ θραύσματα κεκαυμένα μαρμαρίνης πυξίδος πιθανῶς. Μετάλλινά ἀντικείμενα εὐρέθησαν σπλεγγίδες πολλαὶ χαλκαῖ καὶ σιδηραῖ, ἦλοι χαλκοῖ μικροὶ ἢ μείζονες σιδηροῖ καὶ τινὰ χαλκᾶ ἐλάσματα συμπεπιεσμένα. Φλοιοὶ ὠῶν εὐρέθησαν πλεῖστοι ἐντὸς ἀγγείων ἢ ἐν τοῖς χώμασι παρ' αὐτά. Προσέτι δὲ κεκαυμένα σῦκα, ἀμύγδαλα καὶ ἴσως καὶ κάσταννα. Μικροὶ τινες μεγέθους ἐρεβίνθου ἢ καρποῦ κέδρου «σπόροι» δὲν ἐξήγησα ἀλόμῃ τί εἶνε. Εὐρέθησαν καὶ σωροὶ ἀστραγάλων προβάτων ἢ αἰγῶν. Καὶ ἐνταῦθα ἐν τῷ ἀμυδρῷ μέρει τοῦ μέλανος στρώματος εὐρέθησαν χρώματα εἰς τὸ χῶμα, ἀποκολληθέντα ἐκ σκευῶν ἐξαφανισθέντων.

Ἵπεράνω τοῦ κεκαυμένου στρώματος ὑπῆρχον κροκάλαι καὶ χῶματα ἐρυθρωπὰ καθαρὰ, πάχους 0,50 περίπου. Ἐντὸς τῶν χωμάτων τούτων μόνον χονδρὰ καὶ τετριμμένα ὄστρακα κεράμων ἀσυνάρμοστα ἦσαν, πλὴν ἑνὸς καλλιτέχνου μελανομόρφου, πιθανῶς ἐκ πυξίδος μεγάλης, δεικνύοντος ἐν μέρει κολοβὴν παράστασιν τοῦ Ἀκτέωνος σπαρασσομένου ὑπὸ κυνῶν. Τὸ τεμάχιον τοῦτο ὡς καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ὄστρακα τοῦ «καθαροῦ» τούτου στρώματος εἶνε ἄσχετα πρὸς τὰ κτερίσματα τοῦ πολυανδρίου καὶ ἀνήκουσι μόνον εἰς τὰ ἄλλοθεν ποθεν κομισθέντα χρώματα τοῦ στρώματος.

Ἐπὶ τοῦ στρώματος τούτου εἶνε ἕτερον ἰσοπαχὲς ἐκ

λευκαζόντων χωμάτων, ἐφ' ὧν εἶνε τὰ μελανωπὰ τοῦ σημερινοῦ ἀγροῦ. Ἴσως δὲ καὶ ταῦτα εἶνε τῆς αὐτῆς φύσεως καὶ προελεύσεως πρὸς τὰ λευκάζοντα (ὁ γείτων πρὸς Ν λόφος ἔχει λευκάζουσαν γῆν), ἀλλ' ἐγένοντο μελανωπὰ ἕνεκα τῆς καλλιεργείας καὶ τῆς λιπάνσεως τοῦ ἀγροῦ. Ἐντὸς τοῦ στρώματος τούτου τῶν λευκαζόντων καὶ τῶν μελανωπῶν χωμάτων εὑρέθησαν πλεῖσται φωλεαὶ ἀγγείων καὶ ἄλλων κτερισμάτων, ἐξικνούμεναι ἐνίοτε μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ καὶ διὰ τοῦτο ἀνακινούμεναι ὑπὸ τοῦ ἀρότρου, ἐξάγοντος καὶ διασκορπίζοντος ἐπάνω πλεῖστα τεμάχια. Αἱ φωλεαὶ αὗται τῶν κτερισμάτων ὀρίζονται συνήθως ὑπὸ ἀραιῶν λίθων ἀκατεργάστων ἐπιμήκων, ὀρθίων τεθειμένων καὶ σχηματιζόντων οὕτω μετὰ τῶν μεταξὺ χωμάτων τὰς παρεῖας μικρῶν ἢ μειζόνων βόθρων, ἐν οἷς ἀπόκεινται τὰ κτερίσματα. Εὑρέθησαν ἐν τοιοῦτοις βόθροις ἀγγεῖα διαφόρου ἐκάστοτε πλήθους, ἀπὸ 10—50 περίπου. Οἱ πλουσιώτεροι ὅμως ἴσως εἶνε σύνθετοι ἐκ πλειόνων παρ' ἀλλήλους κατασκευασθέντων καὶ συγχυθέντων. Τὰ ἐν τοῖς βόθροις τούτοις κτερίσματα ἦσαν ὅμοια τοῖς ἐν τῷ κεκαυμένῳ στρώματι καὶ παρὰ τοὺς ἀκαύστους νεκροὺς εὑρεθεῖσι: κάρθαιοι, λήκυθοι, «κώθωνες», κύλικες, πλαγγόνες, σπλεγγίδες χαλκαῖ καὶ σιδηραῖ, ἤλοι, ἐν ὑάλινον πολύχρωμον ληκύθιον συντετριμμένον, κώδωνες πήλινοι, ἀστράγαλοι προβάτων ἐν σωρῶ, πολλοὶ φλοιοὶ ὧν ἐντὸς ἀγγείων, ἐνίοτε δὲ ἐν σωρῶ ἐν τοῖς χώμασι. Εὑρέθησαν δὲ καὶ τινὰ μεμονωμένα ἀγγεῖα σποράδην ἐν τοῖς ἐπιπολαίοις χώμασι.

Ἰπὸ τὸ κεκαυμένον στρώμα οὔτε νεκροὶ οὔτε κτερίσματα εὑρέθησαν. Τὰ χώματα ὅμως δὲν ἦσαν παρθένα. Εἰς τὸ βάθος δέ, εἰς ὃ εἶνε τεθαμμένοι οἱ ἀκαύστοι νεκροί, εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους στρώμα κροκαλῶν καὶ ἄλλων λίθων μικρῶν. Εἶνε δὲ τὸ οὕτω κα-

λυπτόμενον ἔδαφος εἰς τὸ αὐτὸ βάθος, εἰς ὃ εὔρεν ὁ Σταματάκης (καὶ ἐγὼ νῦν ἐν μικρᾷ σκαφῇ) ἔξω ἀμέσως πρὸς Β τοῦ πολυανδρίου ἀρχαίαν λιθόστρωτον ὁδόν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν κατὰ πιθανότητα τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐγένετο ἡ ταφή καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ τυμβοειδοῦς πολυανδρίου:

Πρῶτοι ἐτάφησαν οἱ ἄκαυστοι νεκροί. Οὗτοι ἐκομίσθησαν φαίνεται πρῶτοι ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ ἦτο δυνατόν τοῖς προσήκουσι καὶ νὰ θεραπεύσωσι τὰ σώματα κατὰ τὰ νόμιμα καὶ νὰ κατορύξωσιν αὐτά. Ἐν τῷ πολυανδρίῳ τῆς Χαιρωνείας, καθ' ἃ παρατηρεῖ ὁ Σταματάκης ἔ.ἄ. σ. 69, δύο μόνον νεκροὶ ἦσαν κεκαυμένοι, οἱ δὲ λοιποὶ ἄκαυστοι. Εἶνε πιθανόν, ὅτι οἱ δύο ἐκεῖνοι νεκροὶ τῆς Χαιρωνείας, τραυματισθέντες θανασίμως ἐν τῇ μάχῃ, ἀπεμακρύνθησαν πρὸς τι ὕδωρ καὶ ἐκεῖ ἀποθανόντες διέλαθον, καθ' ὃν χρόνον οἱ λοιποὶ ἐθάπτοντο παρ' αὐτὸ τὸ πεδίον τῆς μάχης, εὔρεθέντες δὲ ἔπειτα ἐκάησαν. Οἱ θεσπιεῖς ὅμως νεκροὶ μετεκομίσθησαν ἐκ Δηλίου εἰς τὴν πάτριον γῆν, ἡ δὲ μεταφορὰ αὕτη πολυαριθμῶν νεκρῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συντελεσθῇ ταχέως καὶ συγχρόνως. Ἄλλοι ἐκομίσθησαν πρότεροι, ἄλλοι ὕστεροι. Εἶνε δυνατόν οἱ πρῶτοι κομισθέντες νὰ ἦσαν στρατηγοὶ τινες, πάντως ὅμως νομίζω, ὅτι οὗτοι εἶνε οἱ ἄκαυστοι κατορυχθέντες. Ἀμέσως ἐπ' αὐτοὺς καὶ περαιτέρω πρὸς τὴν καρδίαν τοῦ πολυανδρίου (ἴσως καὶ ἐπὶ ὅλην τὴν ἔκτασιν αὐτοῦ, ἀλλὰ εἶνε κάλλιον νὰ λέγωμεν νῦν μόνον περὶ τοῦ ἀνασκαφέντος μέρους) ἐχύθησαν χώματα. Ἀκριβῶς δὲ ὅταν χύνωνται ἀφ' ὑψηλοῦ πως χώματα, αἱ ἐν αὐταῖς ὑπάρχουσαι κροκόλαι κατακυλίονται εἰς τὸ ἔδαφος. Ἐντεῦθεν δὲ προέρχονται οἱ λίθοι, οὓς εὔρομεν ἐν στρώματι ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους εἰς τὸ βάθος τῶν ἀκαύστων νεκρῶν. Ἐπὶ τοῦ οὕτω χωσθέντος ἐδάφους ὕψ. 1 μ. περίπου

ἐσχημάτισαν ἐπίπεδον πυρᾶς, ἐφ' οὗ ἔκαυσαν τοὺς πολλοὺς νεκρούς, εὐλαβούμενοι νὰ προσεγγίσωσι πρὸς τὸν χώρον τῶν ἀκαύστων. Μετὰ τῶν νεκρῶν συνεκάησαν καὶ τὰ κτερίσματα· ἀλλ' ἐν ᾧ τὰ ὀστᾶ τῶν νεκρῶν εἶνε σφόδρα κεκαυμένα, ἀστράγαλοι τινες εἶνε ἡμίκαυστοι. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἀγγεῖά τινα, περιέχοντα ψά, ἐδείχθησαν ὡς μὴ

*Εἰκ. 2. Ὁ ἀκέφαλος νῦν λέων τοῦ θεσπικοῦ πολυανδρίου ἀπὸ ΝΑ δρόμου.
Ἐν τῇ τομῇ τοῦ λαμοῦ ὅπῃ τόρμου πρὸς ἐνοφῆνωσίν ποτε τῆς κεφαλῆς.
Πρὸς τὰ ἄνω χυτική ἀδλαξ διὰ τὴν ἔγχυσι μολύβδου.*

ὑποστάντα ἰσχυρὰν διακίνησιν ὑπὸ τοῦ βάρους καὶ τῶν συμπιπτόντων νεκρῶν καὶ τῶν ξύλων τῆς πυρᾶς καίπερ θραυσθέντα εἶτα ὑπὸ τῶν χωμάτων, ἄλλα δὲ πάλιν ἐφαίνοντο καθαρῶς, ὅτι ἐχώσθησαν ἀκέραια καὶ ἀλώδητα, συνεθλίβησαν δὲ ἔπειτα καὶ διερράγησαν εἰς τεμάχια ὑπὸ τοῦ βάρους τῶν ὑπεράνω καὶ τῶν πληρωσάντων αὐτὰ χωμάτων, συνάγω, ὅτι πολλὰ κτερίσματα ἐτίθεντο καθ' ὃν χρόνον ἀπεσβέννυτο ἡ πυρὰ. Ὅτι δὲ ἡ πυρὰ δὲν ἀπεσβέν-

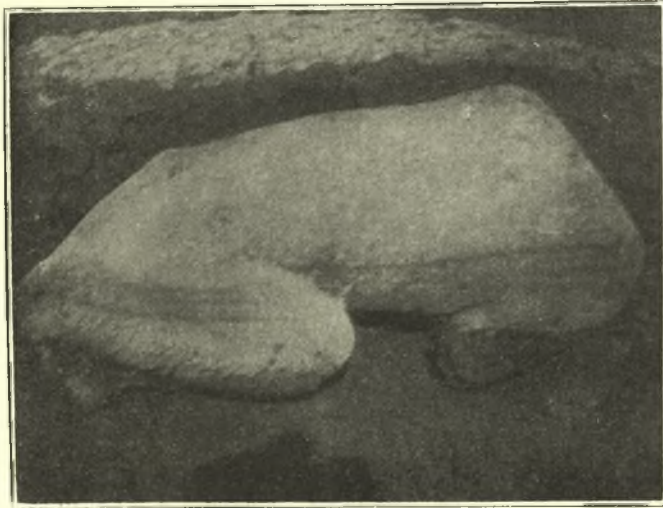
νυτο ἀποτόμως καὶ ἐντελῶς ἀλλ' ἐγώννυτο, ἀποδεικνύεται, νομίζω, ἐκ τῶν παχέων ἀπηθρακωμένων ξύλων, ἅτινα ἀνευρέθησαν, μαρτυροῦσι δ' ὅτι κατεχώσθησαν καιόμενα ἀκόμη, καθ' ὃν τρόπον καταχώννυνται καὶ νῦν αἱ πυραὶ πρὸς πορισμὸν ἀνθράκων. — Ἐπὶ τῶν οὕτω κεκαυμένων νεκρῶν ἐχύθησαν τὰ ἐρυθρωτὰ χρώματα, ὧν οἱ λίθοι κα-

*Εἰκ. 3. Ὁ λέων τοῦ θεσπικοῦ πολυανδρίου ἀπὸ Ν ὁρώμενος.
Μεταξὺ τοῦ ὀπισθοῦ δεξιοῦ σκέλους προσκολλᾶται ἀνερχομένη
ἐπὶ τῆς κοιλίας ἡ ἄκρα οὐρά.*

τέρρεον πάλιν κάτω ἐπὶ τοῦ κεκαυμένου νῦν ἐδάφους. Τὸ στρώμα τοῦτο ἐκτείνεται καὶ ἐπὶ τῶν ἀκαύστων νεκρῶν. Ἐπ' αὐτοῦ ἐρριψαν, ἐξ ἄλλου μέρους κομίσαντες, τὰ λευκάζοντα χρώματα, ἅτινα εἶνε καθαρῶτατα πάντων. Αἱ ἐν τῷ ἀνωτάτῳ τούτῳ στρώματι εὐρεθεῖσαι φωλεαὶ κτερισμάτων ἐσχηματίσθησαν μετὰ τὴν χῶσιν τοῦ τύμβου ἐν τοῖς περιοδικοῖς ἐναγισμοῖς καὶ ταῖς κατ' ἔτος ἐπιφοραῖς. Οἱ ἐπιμήκεις λίθοι, οἵτινες, ὄρθιοι ἰστάμενοι, ὀρίζουσι συνήθως τὰς φωλεὰς ταύτας, δὲν ἦτο δυνατὸν ἄλλως νὰ σταθῶσιν οὕτω

ἢ ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ὕστερον ἐσκάπτετο ὁ βόθρος καὶ εἰς τὰς χωματίνους παρειὰς αὐτοῦ ἐστηρίζοντο οἱ ὄρθιοι λίθοι. Τὰ ἐνταῦθα εὐρεθέντα ἀγγεῖα ἦσαν ἐπίσης τεθραυσμένα τὰ πλεῖστα καὶ δὴ τὰ ἔχοντα ἄνοιγμα μέγα ὡς οἱ κόνθαροι, ἀλλὰ μικρά τινα ἢ ἄλλα ἔχοντα ἐκ κατασκευῆς καὶ σχήματος ἀντοχὴν μείζονα, ὡς λήκυθοι οὐχὶ μεγάλαι, εὐρέθησαν ἀκέραια

Εἰκ. 4. 'Ο λέων ἀπὸ Ν ἢ πὼς ΝΑ δρώμενος.' Οπισθεν τέμνονται εὐθέως οἱ γλοιοὶ σχηματίζοντες οἰονεὶ πλίνθον, ἐφ' ἧς ἐκάθητο, ὡς ὁ λέων τῆς Χαιρωνείας, παιῶν ἅμα καὶ τοὺς τέσσαρας πόδας ἐπὶ τῆς ποτε βάσεως.

ἢ μόνον εἰς εὐθραυστα μέρη ἔπαθον ἔνεκα τῆς συμπίεσεως καὶ τοῦ βάρους τῶν χωμάτων. Σχεδὸν πάντοτε ὁμοῦς τὰ τεμάχια αὐτῶν εὐρίσκονται ἐν συναφείᾳ πρὸς ἄλληλα καὶ δεικνύουσιν ἀναμφηρίστως, ὅτι τὰ κτερισμάτα κατετέθησαν ἀκέραια καὶ ἀλώβητα. Ἐνίοτε μόνον, ὑσάκις δηλ. διὰ τῶν κτερισμάτων διέρχεται φωλεὰ τις μυῶν ἀρουραίων (διέρχονται δ' αὐταὶ καὶ διὰ τοῦ κεκαυμένου στρώματος),

ἀδυνατοῦμεν νὰ εὔρωμεν τεμάχιά τινα ἀγγείων ἢ πλαγγόνων, ἐπειδὴ ταῦτα ἀπεκομίσθησαν ὑπὸ τῶν μυῶν.

Κατὰ τὸ μέσον τῆς βορείας πλευρᾶς καὶ ἔξω τοῦ τοίχου τοῦ πολυανδρίου, ἦτοι ἐπὶ τῆς ἀρχαίας λιθοστρώτου ὁδοῦ, κατάκειται κυλισθεὶς ὁ μέγας κορμὸς τοῦ λέοντος, ὅστις ἦτο τὸ σῆμα τοῦ πολυανδρίου. Διατηρεῖται ἐν τῇ αὐτῇ καταστάσει, ἐν ἣ εὔρεν αὐτὸν ὁ Σταματάκης Δέν ἐπεχειρήσαμεν ἔρευναν πρὸς εὔρεσιν τῶν ἐλλειπόντων μερῶν, ἅτινα, ἂν δὲν κατεστράφησαν (εἷς ὀπίσθιος πούς μετηνέχθη μετὰ τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς τοῦ Ἐρημοκάστρου καὶ ἀπόκειται ἐν τῷ μουσεῖῳ τῶν Θεβῶν), ἴσως εἶνε διεσκορπισμένα εἰς ἀπόστασίν τινα ἀπὸ τοῦ λέοντος ἔξω τοῦ πολυανδρίου, ὡς ἦσαν καὶ αἱ ἐπιτύμβιαι στήλαι. Παρέχομεν ὅμως ἐνταῦθα τρεῖς ὄψεις (εἰκ. 2, 3, 4) ἐκ προχειρῶν ἀτυχῶν φωτογραφιῶν τοῦ ἀξιολόγου τούτου μνημείου, ὅπερ ἦτο τὸ πρότυπον πιθανῶς τοῦ λέοντος τῆς Χαιρωνείας, ὀλίγον ὑπολειπόμενον τούτου κατὰ τὸ μέγεθος· ἐπιφυλασσόμεθα δὲ νὰ παράσχωμεν ἄλλοτε καὶ εἰδήσεις πλείονας καὶ εἰκόνας καλυτέρας τοῦ ἔργου τούτου, ὃ μετὰ τοῦ πολυανδρίου ἐλαχίστης, παρ' ἀξίαν, προσοχῆς μέχρι τοῦδε ἔτυχε.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ